Viite: Eduskunnan tulevaisuusvaliokunnan kokous 10.11.2017 klo 10.00

Asia: VNS 6/2017 vp Valtioneuvoston tulevaisuusselonteon 1. osa Jaettu ymmärrys työn murroksesta

Teema: Työ ilmastonmuutoksen ja rajallisten luonnonresurssien maailmassa

Asiantuntijalausunto: Senior Research Fellow Maria Joutsenvirta, Aalto yliopiston kauppakorkeakoulu

Tässä lausunnossa arvioin tulevaisuusselonteon 1. osaa tavalla, joka auttaa valmistautumaan sekä työn muutokseen että tarpeeseen leikata ilmastopäästöjä ja luonnonvarojen kulutusta. Selonteossa todetaan osuvasti, että työn murros haastaa hyvinvointiyhteiskunnan perustan, joka on perinteisesti luottanut tuottavuus- ja talouskasvun hyvinvointia lisäävään vaikutukseen. Yksilön ja yhteiskunnan suhdetta, työn kuvia ja turvaverkkoja on pohdittava uudelta pohjalta.

Selonteossa ei ole tunnistettu, että työn tulevaisuuskeskustelussa esiintyy myös **kolmas työtä koskeva keskustelulinja**: **työn kytkökset energia- ja ainevirtoihin sekä kestävän kehityksen tavoitteisiin** (Agenda 2030). Tapamme ymmärtää taloudellisia suhteita ja lainalaisuuksia muuttuu digitalisaation ja tekoälyn lisäksi myös ekologisten tekijöiden vuoksi.[1]

Politiikan tärkeimpiä tehtäviä on sovittaa työn tekeminen käytettävissä olevien luonnonvarojen ja maapallon ekologisen järjestelmän rajoihin. Suomea ja maailmaa uhkaavat ilmastonmuutoksen ja resurssiniukkuuksien negatiiviset vaikutukset. Nykytilanteen riskit ja jännitteet ovat kasvamassa yhä suuremmiksi, sillä ollaan vaarassa ylittää kynnysarvoja, joiden jälkeen ongelmat muuttuvat hetkessä erittäin vaikeasti hallittaviksi. Hallitukset varautuvat jo nyt nopeasti eteneviin globaaleihin sokkitilanteisiin.

Työn energia- ja ainevirrat huomioon – kohti paikallisia biotalouden verkostoja

Teknologian korostaminen, ilman että tuodaan esiin sen käytön vaatimaa energiaa tai käytössä syntyviä materiaalivirtoja, voi johtaa ekologisesti kestämättömiin toimintamalleihin. Työn murroksen arvioinnissa ei riitä, että katsotaan vain teknis-taloudellisia ja sosiaalisia vaikutuksia. **Arvioinnin pitää olla monitieteistä** tutkimusta, jossa ennakoidaan laajemmin myös teknologian ja työn **ekologisia vaikutuksia**. Työn mallien muuttaminen ekologisesti kestäviksi ei tapahdu vain lisäämällä resursseja ympäristöystävällisten teknologioiden kehitykseen tai ns. vihreän kasvun tukemiseen. Monien asiaan perehtyneiden tahojen mukaan tarvitaan kokonaisvaltaisia, disruptiivisia toimenpiteitä yhteiskunnassa, jossa 1) siirrytään pois fossiilisten polttoaineiden käyttöön perustuvan teollisen yhteiskunnan tuotannon ja työn malleista ja jossa 2) hyvinvoinnin, työpaikkojen ja talouskasvun yhteys heikkenee.

Suomessa tarvitaan enemmän keskustelua työpaikkojen synnyttämisestä tavalla, joka edistää **ekologisesti kestävää kotimaista infrastruktuuria ja tuotantorakenteita**. Nyt tehtävät investoinnit sitovat toimintamahdollisuuksia vuosikymmeniksi eteenpäin. Tulevaisuudessa tuotteiden kuljetusmatkat, välivarastoinnit ja muu välillinen materiaalien ja energian kulutus pyritään minimoimaan. Ekologisessa jälleenrakennuksessa hajautetaan uusiutuvan energian tuotantoa, edistetään monipuolista kotimaista ruoantuotantoa sekä sähköistetään ja muutetaan liikennettä osin moottorittomaksi.

Biotalouteen kasvaa paikallisia toimintaverkostoja, joissa yhden toimijan jäte on toisen raaka-ainetta ja jossa energiaa ja ruokaa tuotetaan ja hyödynnetään paikallisesti, laajempaan yhteiskuntaan verkottuen. Paikallisesti järjestetyt, ihmisten perustarpeisiin vastaavat työn mallit voivat osoittautua maailmanlaajuisia järjestelmiä sitkeämmiksi ja turvallisuutta

[1] Schor, J. (2010). *Plenitude: The new economics of true wealth*. New York: Penguin Press. Jackson, T. & Victor, P. (2013). Green Economy at Community Scale. http://metcalffoundation.com/stories/publications/green-economy-at-community-scale/ . Joutsenvirta, M. ym. (2016). *Talous kasvun jälkeen*. Helsinki: Gaudeamus.

lisääviksi rakenteiksi. Syntyy **kestävää uutta työtä, jota voidaan edistää sekä moderneilla teknologioilla että uusilla organisaatio- ja alustatalousratkaisuilla**. Tällaista organisoitumista, teknologiakehitystä ja työtä tulisi Suomessa edistää tutkimuksin, kokeiluin ja tuin. Suuri riippuvuus globaaleista tuotanto- ja jakeluketjuista sekä finanssimarkkinoista ei ole turvallista toimintahäiriöiden – kuten ympäristökatastrofien, finanssikriisien, terrorismin ja resurssisotien – vuoksi. Arvioiden mukaan paikallistuotannon lisääminen tuo yhteiskunnalle huoltovarmuutta, vähentää ilmastopäästöjä ja parantaa kauppataseen tasapainoa.

Kaikki työ näkyviin: kohti kokonaisvaltaista työn ja toimeentulon käsitystä

Selonteossa on tunnistettu perinteisen työn ja toimeentulon yhteyden katoaminen. Kun perinteiset työmarkkinat eivät pysty tarjoamaan riittävästi pysyviä työsuhteita eikä turvattua toimeentuloa, on hyödyllistä laajentaa käsitystä työstä ja toimeentulosta. Digitalisaatio yhdistettynä kokonaisvaltaiseen työn käsitykseen mahdollistaa kansalaisten hyvinvoinnin lisääntymisen myös bruttokansantuotteen laskiessa tai pysyessä ennallaan. Digitalisaation nähdään muuttavan taloutta tavalla, joka heikentää tilastoidun bruttokansantuotteen (bkt) kykyä mitata todellista tuottavuuden ja hyvinvoinnin kehitystä ja siksi politiikan tueksi tarvitaan uusia tuotannon ja hyvinvoinnin mittareita.

Tarvittavat ratkaisut liittyvät selonteossa esitettyjen tekijöiden lisäksi myös tarpeeseen vähentää kasvihuonekaasupäästöjä ja materiaalien kulutusta. Työn ja toimeentulon monimuotoistaminen on keino siirtyä sekä aineellisesti että henkisesti vähemmän kuluttavaan elämäntapaan. Siksi työtä koskevan päätöksenteon tulisi perustua nykyistä monimuotoisemmille yksilön rooleille, työn kuville sekä yksilön ja yhteiskunnan välisille suhteille. Oleellista on se mitä hyödyllistä ja merkityksellistä ihminen tekee, ei se, missä hän on töissä. Tärkeä kysymys on: **Miten perinteisen rahatalouden ulkopuolella tehtävä työ saadaan paremmin näkyville ja mukaan työtä ja toimeentuloa koskeviin päätöksiin?** Uudet työn ja toimeentulon muodot avaavat uusia, merkityksellisiä arvonluonnin maailmoja.

Paljon hyvinvoinnille arvokasta ja merkityksellistä työtä tehdään palkkatyön – sekä perinteisen rahatalouden – ulkopuolella. Kodeissa ja yhteisöissä palkattomasti tehtävän hoiva-, kasvatus- ja ylläpitotyön arvoa käsitellään valtavirran talousteorioissa varjopalkkana (shadow wages), mikä terminä haitallisesti vahvistaa tämän työn näkymättömyyttä ja taloudellista arvottomuutta. Emme useinkaan miellä rahatalouden ulkopuolella tapahtuvaa toimintaa taloudelliseksi, ennen kuin siinä ilmenevät häiriöt paljastavat toiminnan taloudellisen luonteen (synnyttämällä lisää kustannuksia yhteiskunnalle). Jos yrittäisimme arvioida näiden töiden rahallista arvoa edes karkeasti, pääsisimme huomattavasti korkeampaan lukemaan kuin bruttokansantuote (bkt).

Jos työn nähtäisiin pitävän sisällään myös bkt:lla mitatun talouden ulkopuolisen aktiivisuuden, olisi luontevaa keskustella **vapaaehtoisesta palkkatyön osa-aikaistamisesta** eli työajan vähentämisestä, sen lisäämisen sijaan. Palkkatyön osa-aikaistaminen on tutkimuksissa nähty merkittävänä **keinona vastata Suomen kaltaisten yhteiskuntien vaikeaan tuplahaasteeseen**: 1) ekologisen jalanjäljen pienentämiseen ja 2) ihmisten toimeentulon turvaamiseen. Monet ovat jo vapaaehtoisesti osa-aikaistaneet palkkatyötään ja vähentäneet samalla ekologisesti kestämätöntä kulutustaan. Työajan vähentämisen helpottaminen tekisi mahdolliseksi palkkatyön tasaisemman ja järkevän jakautumisen tilanteessa, jossa ihmisten toimeentulo voi koostua monenlaisista lähteistä.

Digialustat synnyttävät jatkuvasti uusia tapoja ostaa, vaihtaa ja jakaa työsuoritteita, hyödykkeitä ja käyttöoikeuksia. Kaikki taloudelliset vaihdot **eivät näy bkt:ssa, vaikka niillä on selviä hyvinvointi- ja talousvaikutuksia**. Digialustojen käytön lisääntymisellä on myös merkittäviä ekologisia vaikutuksia. Nykyteknologia ja internet kasvattavat **jakamistaloutta**, jossa ihmisten omaisuutta, palveluja ja taitoja käytetään ja jaetaan **luonnonresursseja säästäen lisäämällä hyödykkeiden käyttöastetta ja käyttöikää**.

Monille on mielekästä tehdä työtä erilaisten yhteisö- ja jakamistalouksien piirissä, jossa syntyy uutta työtä. Perustulon, kansalaispalkan tai osallisuustulon kaltainen uudistus mahdollistaisi työn ja toimeentulovirtojen monimuotoistamisen. Kokopäiväinen ja säännöllinen palkkatyö ei voi jatkossa määritellä työn normistoa. Ihmisen ajan investoiminen yhteen ansiotyöhön tai taitoon sisältää tulevaisuudessa enemmän riskejä kuin panostaminen moniin taitoihin ja toimeentulolähteisiin. Työn tulevaisuuden vaihtoehdot näyttäytyvät aivan toisenlaisilta, kun työnä ja toimeentulon mahdollistajana aletaan pitää myös muunlaista yhteiskuntaa hyödyttävää aktiivisuutta kuin palkkatyöläisyyttä.

Muutosta on hyvä edistää positiivisten mahdollisuuksien kautta, vaikka talouden saattaminen kestävämmälle uralle edellyttää joillakin aloilla myös työmahdollisuuksien menettämisiä ekologisen jälleenrakennuksen ja resurssien uudelleensuuntaamisen vuoksi. Työn tekeminen on hyödyllistä ymmärtää hyvin monimuotoisten taloudellisten vaihtojen verkostona. **Jos raha nähtäisiin nykyistä laajemmin yhteisöjen käytössä olevana maksuvälineenä, voitaisiin työllistymistä ja toimeentulon muotoja laajentaa myös erilaisten paikallis- ja rinnakkaisrahojen avulla**. Tätä kehittämistyötä ja sen tutkimista tulisi tukea.

Mahdollisuuksiin tulee tarttua kunnianhimoisesti, koska liian hitaasti toimimalla voidaan aiheuttaa pahoja seurauksia ympäristölle ja tuleville sukupolville. On helpompi nähdä vasta jälkikäteen asioiden oikeat mittasuhteet. Jo nyt tiedetään, että ympäristötekijöiden painoarvo ja merkitys tulevat kasvamaan. On hyvä muistaa, että kun työtä kestävöitetään kansantalouden tasolla, parannetaan myös Suomen liike-elämän kykyä toimia pitkällä aikavälillä.

Yhteiskunnallisen tulon yhtälö avuksi

Työvoima, työpaikka ja työ eivät ole käsitteellisesti samoja asioita. Laajasti ymmärrettynä työ pitää sisällään tuotannollisen (productive), uusintavan (reproductive) ja luovan (creative) toiminnan kaikki positiiviset puolet. Taloustieteilijä Guy Standing on kehittänyt 'yhteiskunnallisen tulon' (social income) yhtälön.[2] Sen avulla yhteiskunnassa voidaan saavuttaa sellaista joustavuutta, joka auttaa ihmisiä suuntaamaan ajankäyttöään palkkatöiden lisäksi myös erilaisiin uusintaviin ja tuottaviin toimiin. Yhtälön tavoitteena on kattaa modernissa yhteiskunnassa työtä tekevän kaikki tulon muodot. Ihmisillä on jo nyt useampia kuin yksi tulonlähde, ja tulevaisuudessa niitä ennustetaan olevan entistä enemmän. Tulon eri tyyppien yhdistelmä määrittelee sekä tulotason että toimeentulon vakauden.

$$SI = SP + W + CB + EB + SB + PB$$

SI = Yhteiskunnallinen tulo (*social income*)
SP = Itse tuotettu työn tulos (*self-production*)
W = Työstä saatu palkka tai ansiotulo (*wage*)
CB = Perheeltä tai yhteisöltä saatu tuki (*community benefits*)
EB = Yrityksen tarjoamat edut (*enterprise benefits*)
SB = Valtiolta saadut tuet ja edut (*state benefits*)
PB = Yksityiset sijoitustulot, mukaan luettuna yksityiset vakuutukset (*private benefits*)

Yhtälö näyttää työn arvon laajasti. Se auttaa näkemään, että ihmisten kaipaamaa turvallisuutta ja riittävää toimeentuloa on mahdollista rakentaa myös muilla tavoin kuin kokopäiväisen palkkatyön avulla tai palkansaajauran jälkeisen varhaisen eläköitymisen motivoimana. Yhtälö voi näin tuoda uusia välineitä myös eläkejärjestelmän uudistamiseen. Tämänkaltaisen laajemman työn määritelmän avulla on mahdollista purkaa hyvinvoinnin, työllisyyden ja talouskasvun riippuvuutta.

[2] Standing, G. (2009). *Work after Globalization: Building Occupational Citizenship.* Cheltenham, UK: Edward Elgar.